

р.). – К., 1976. – С. 166–170; **9.** Немецко-русский фразеологический словарь / [упорядн. Бинович Л.Э.]. – М., 1956; **10.** Українсько-російський і російсько-український фразеологічний словник. – К., 1978; **11.** *Orłoś T.* Polskie i czeskie związki frazeologiczne z nazwami narodowości lub z przymiotnikami odnarodowościowymi // Z problemów frazeologii polskiej i Słowiańskiej: W 6 t. / [red. Basaja M., D. Rytel D.]. – Warszawa, 1994. – T. 6. – S. 139–153; **12.** *Pisarkowa K.* Konotacja semantyczna nazw narodowości // Z pragmatycznej stylistyki, semantyki i historii języka: Wybór zagadnień. – Kraków, 1994. – S. 215–234; **13.** *Popowska-Taborska H.* Językowe wykładniki opozycji swoi-obcy w procesie tworzenia etnicznej tożsamości // Językowy obraz świata [red. Bartmiński Jerzy]. – Lublin, 1988. – S. 61–68; **14.** *Šolta J.* Hlupy hans – mudry kral (z luda) // Łužičan XII. – 1871. – S. 103–110; **15.** *Trávníček F.* Slovník jazyka českého. – Praha, 1952; **16.** *Wölke S.* Toponimija w frazeologii górnołużyckiej // Frazeologija i językowe obrazy świata przelomu wieków [red. W. Chlebda]. – Opole, 2006. – S. 62–68; **17.** *Wólkowa S.* Wobraz narodow w serbskiej frazeologii // Serbska protyka 2007. – Budyšin, 2006.

Мудринич С.Ю. (Київ, Україна)

Функціонально-семантичне поле стану в сучасній українській та російській мовах

У статті розглядається теорія функціонально-семантичного поля в сучасному мовознавстві. Здійснюється спроба визначення функціонально-семантичного поля стану в сучасній українській та російській мовах, дається характеристика і зіставлення структурних компонентів ФСП стану в порівнювальних мовах, виявляються подібні і відмінні риси.

Ключові слова: функціонально-семантичне поле, моноцентричне поле, поліцентричне поле, ядро, близька периферія, дальня периферія.

В статье рассматривается теория функционально-семантического поля в современном языкознании. Совершается попытка определения функционально-семантического поля состояния в современном украинском и русском языках, дается характеристика и сопоставляются структурные компоненты ФСП состояния в сравниваемых языках, определяются общие и отличительные черты.

Ключевые слова: функционально-семантическое поле, моноцентрическое поле, полицентрическое поле, ядро, близкая периферия, дальняя периферия.

The article observes the theory of functional-semantic field in modern linguistics. The attempt of determination of functional-semantic field in modern Ukrainian and Russian is realized. The structural components of FSF of state are characterized and compared in comparable languages, the typological analysis of FSF of state is provide.

Key words: functional-semantic field, monocentric field, polycentric field, nucleus, near periphery, far-off periphery.

Актуальними для сучасного мовознавства є спроби схарактеризувати функціонально-семантичні поля в різних мовах. Нині теорія функціонально-семантичного поля знаходиться у розвитку. **Метою** статті є

визначення і зіставлення компонентів ФСП стану в українській та російській мовах. **Предметом** дослідження були структурні компоненти ФСП стану в досліджуваних мовах. **Об'єктом** дослідження виступали ФСП стану. **Наукова новизна** дослідження складається з структурування ФСП стану в українській та російській мовах, характеристики його компонентів та виявлення подібних і відмінних рис. Для досягнення поставленої мети були розв'язані такі **завдання**: проаналізовано питання про функціонально-семантичні поля в різних мовах; визначено критерії виокремлення складових компонентів ФСП стану в обох мовах; здійснено структуралізацію компонентів ФСП стану в досліджуваних мовах; зіставлено структурні компоненти; проведено типологічний аналіз будови ФСП стану в українській та російській мовах.

Теорія граматичного поля була запропонована В.Адмоні на матеріалі німецької мови. Розглянувши морфологічні поля, він помітив, що в кожній частині мови існують одиниці, які «обдаровані» всіма ознаками даної частини мови; це, так би мовити, її ядро, але існують й одиниці, які не мають всіх ознак даної частини мови, хоч і належать до неї. Поле включає центральні та периферійні елементи, воно неоднорідне за складом. Досліджуючи, ми повинні виявити центральні і периферійні елементи, визначити за якими якими ознаками вони близькі до інших частин мови [5, 19].

Концепція польової структури має свою історію. Видатний історик французької мови Ф.Брунот (F.Brunot) запропонував вивчати французьку граматику починаючи зсередини, з виражених думок, а не з форм. Пов'язана з цим концепція Ч. Балі (Ch. Bally) акцентує увагу на логічних категоріях й екстралінгвістичних відносинах. Л. Щерба бере за початкову точку форму слова та його значення і наполягає на тому, що мова повинна вивчатися зсередини як система. І. Мещанінов підкреслює лінгвістичну природу, яка не має бути втрачена при вивченні категорій. О. Джесперсен (O.Jespersen) вказує на те, що окрім синтаксичних категорій, які залежні від структури кожної мови, є ще і екстрамовні категорії, які не залежні від випадкових факторів існуючих мов, вони універсальні, тому і використовуються в різних мовах.

Вагомий внесок в концепцію польової структури вніс А.Бондарко, вивчаючи російську мову. Його аналіз проходить від значення до форми, приділяючи увагу функціональним переміщенням дієслівних форм та опозиціям у різних синтаксичних оточеннях [7, 42]. Сучасне мовознавство переконливо показало, що мова, як єдине ціле, і кожна конкретна мова мають у своєму складі польові структури і це не тільки функціонально-семантичні поля [1, 45].

Поняття поля трактується по-різному, в залежності від задач дослідження. Теорія семантичного поля була розроблена І.Трієром і Л.Вайсгербером. Теорія функціонального лексико-граматичного поля пов'язана з іменами таких лінгвістів як Є. Гулига, Є. Шендельс, А. Бондарко, М. Гухман, які розглядають поле як систему мікрополів, взаємно протиставлених одне одному, які включають як граматичні, так і лексичні

засоби. М.Гухман трактує граматичне поле, як неоднорівневу систему, яка виражається в основному граматичними засобами [4, 56].

Поле – це континуум з центром, або ядром і периферійними зонами, які об'єднують декілька об'єктів. Смислові атрибути, що становлять ядерну зону, систематично використовуються для виконання функцій поля й виконують їх найбільш однозначно, тобто найбільш конкретно передають зміст концепту. Саме ядерні атрибути обумовлюють внутрішню структуру конкретного поля і типи відношень між його елементами. Конституенти, віддалені від ядра, розташовуються на периферії поля. Периферію становлять маргінальні смислові атрибути, ускладнені додатковими смислами й здатні виконувати не єдину функцію. Як правило, периферійні елементи кількісно домінують над ядерними. За рахунок периферії відбувається якісне і кількісне розширення поля [8, 81].

Всі лінгвістичні одиниці, які функціонують в мові, для того, щоб висловити те чи інше категоріальне значення, становлять функціонально-семантичне поле даної категорії. Морфологічні характеристики є основними і складають високо організований центр. Всі інші складові є другорядними елементами, які можуть бути використані для різних смислових цілей. Функціонально - семантичне поле поділяється принаймні на дві категорії, які знаходяться у контрасті [7, 43]. З одного боку, поля формуються категоріями, їх опозиціями, а з іншого – самі категорії мають польову структуру [2, 87]. А.Бондарко виділяє два основних структурних типи ФСП: моноцентричні і поліцентричні поля. Перший тип представлений двома різновидами: моноцентричні поля з цілісним граматичним ядром, тобто має опору на граматичну категорію, і моноцентричні поля з гетерогенним ядром, які мають опору на комплекс взаємодіючих мовних засобів, котрі можуть відноситися до різних рівнів системи мови (засобів морфологічних, синтаксичних, лексико-граматичних).

Спробуємо схарактеризувати функціонально-семантичне поле стану в українській і російській мовах, яке є моноцентричним, тобто опирається на категорію стану (перш за все це особові і безособові дієслова) з цілісним граматичним ядром. А. Бондарко виокремлює чотири ознаки, які характеризують ядро ФСП. По-перше, як відмічає В.Адмоні, для центру польової структури характерна максимальна концентрація ознак, які визначають якісну специфіку даної єдності. По-друге, це ознака найбільшої спеціалізованості мовних засобів, які слугують для реалізації базових семантичних функцій. По-третє, це концентрація зв'язків між засобами, які є носіями цих ознак. По-четверте, це регулярність функціонування даного мовного елемента по відношенню до нерегулярності.

Якщо ми працюємо з ФСП, то мова повинна йти про концентрацію базисних семантичних функцій. Значення не процесуального стану є семантичною базою для ФСП стану, невідмінюваність – це його морфологічна ознака, категоріальне значення не процесуального стану виражено за допомогою нульової парадигми, синтаксична функція –

функція головного члена односкладного (безособового) речення [3, 237]. Треба враховувати те, що за сучасним розумінням категорії стану в українській і російській мовах, яке представлено в працях О. Бондарка, І. Милославського, Л. Буланіна, І. Вихованця, К. Городенської, В.Горпинича – це відношення дії, названої дієсловом, до суб'єкта, який буває діючим (активним) або недіючим (пасивним). Це означає, що категорію стану мають усі особові (перехідні й неперехідні) і безособові дієслова, в яких в одних випадках суб'єкт нульовий. Напр.: *Сонце високо підбилося вгору, надворі стало душно (М. Коцюбинський)*, а в інших – виражений давальним відмінком, наприклад: *Мені тяжко (П. Загребельний)* [3, 189].

Мовознавці в обох мовах виділяють активний і пасивний стани, вважаючи їх центральними формами категорії стану, звертаючи увагу на те, що категорія стану пов'язана з перехідністю дієслів, оскільки пасивний стан можуть мати, як правило, перехідні дієслова. В українській, як і в російській, мові до активного стану належать дієслова, дія яких виконується суб'єктом у називному відмінку і займає позицію підмета, а об'єкт дії – у знахідному відмінку й виступає в ролі прямого додатка, наприклад: *Діти сплять*, а також неперехідні дієслова без -ся (тужити, спати): *ми тужимо, вони сплять*; дієслова на -ся від неперехідних дієслів: *не лежитьься, не сидитьься*; дієслова на -ся, які без -ся не вживаються: *сміятися, намагатися*; дієслова на -ся від перехідних дієслів, які набувають іншого значення: *знати – знатися, бити – битися*. У пасивному стані суб'єкт дії знаходиться в орудному відмінку й виступає в ролі непрямого додатка, а об'єкт дії – в називному відмінку й виступає в ролі підмета, наприклад: *Ловцями називалися, бо везли повні вози битих лебедів білих і чорних (П. Загребельний)*. До пасивного стану також належить група дієслів, які утворюють пасивні форми за допомогою постфікса -ся (-сь) від дієслів недоконаного виду дійсного способу: *складатися, писатися, називатися*, пасивні дієприкметники, утворювані від дієслів доконаного і недоконаного виду: *споруджений, принесений, написаний*.

Отже, опозиція «актив – пасив» є основною становою опозицією в усіх мовах, які мають категорію стану. Маркованим членом цієї привативної опозиції є пасив [6, 237]. Стан у дієсловах є словозмінною морфологічною категорією, яка протиставляє не різні лексеми, а словоформи однієї лексеми. Виражається вона як морфологічними (морф. -ся), так і синтаксичними засобами (прямий додаток і агентивний суб'єкт в орудному відмінку) [3, 191].

Визначаючи периферію поля, А. Бондарко наполягає на розгляді не тільки явно маргінальних компонентів польової структури, а й на близькому оточенні ядра, тобто ми повинні розглядати близьку і далеку периферію. До близької периферії ФСП стану в українській і російській мовах треба віднести наступні компоненти даного поля: 1) безособові дієслова, що виражають стан своїм значенням, вони не тотожні з будь-якою групою особових дієслів, не можуть сполучаються з іменником або займенником у реченні в ролі підмета,

не змінюються за особами, хоч і вживаються в теперішньому часі у формі 3-ї особи однини, можуть творитися від особових дієслів за допомогою постфікса -ся: *ість-іється(укр.), живет-живется(рос.)*; 2) групи предикатів, що включає дієслова *знати, думати, вірити, кохати(укр.), ждати, надіятися, нравитися, восхищатися(рос.)*, що не позначають ні дій, ні процесів, а виражають специфічні стани. Напр.: *І ніхто мені не вмів відповісти, бо ж **знав** я все лиш сам-один (П.Загребельний)*; 3) віддієприкметникові предикативні форми на -но, -то зі значенням результативного стану: *зроблено, поставлено, писано(укр.), построено, посажено, прочитано(рос.)*. Напр.: *Тільки до Софії **звелено** привезти десять тисяч возів, повних провіанту для війська (П. Загребельний)*; 4) зворотні дієслова, які означають дію, спрямовану на діючу особу. Діюча особа тут одночасно є і предметом, на який спрямована дія: *дивитися, жити(укр.), одеватися, обуватися(рос.)*. Напр.: *Зінко вмовляється з нею так, що вона.. **ходитьме** коло городу й садка, а за те й сама тим **харчитиметься** (Б. Грінченко)*.

Межі між близькою й далекою периферією поля стану мобільні й невизначені. Але ми зробимо спробу обмежити станову значимість семантичних функцій і проявлення не властиво станової, а модальної, прикметникової та предметної спеціалізації мовних засобів у функції присудка, і віднести їх до дальньої периферії ФСП стану. Типи мовних засобів, які беруть участь в переказуванні станових відношень в українській і російській мовах наступні: 1) прислівники з обставинним та якісно-означальним значенням *затишно, сумно, важко(укр.), легко, хорошо, весело, темно(рос.)*. Напр.: *Чогось їй було **сумно**, чогось було **журно** (М. Коцюбинський)*; 2) сполучення прийменника та іменника (або прикметника): *на момент,на мить(укр.), на страже, на ножах(рос.)*. Напр.: *Вона **на момент** розігнулась у струнку різьблену постать і знову нахилилась. Збирала гриби (О. Досвітній)*; 3) іменники, які виконують предикативну функцію: *жаль, гріх, лихо(укр.), страх, час, лень(рос.)*. Напр.: *Мати **стогне**, чи не **жаль** тобі, Харитю, твого серденька молодого (М. Коцюбинський)*. 4) лексичні одиниці з модальним значенням необхідності, можливості: *можливо, варто, необхідно, треба(укр.), нужно, возможно, необходимо, можно(рос.)*. Напр.: *І ради цього, **можна** стерпіти все: голод, холод, приниження, неславу, бідність, несправедливість, нудьгу (П. Загребельний)*. 5) група невідмінюваних іменникових і прислівникових слів, що мають форми часу, утворені за допомогою зв'язок *бути, стати*: *було тяжко, стало сумно(укр.), было весело, стало больно(рос.)*. Напр.: *Бо й увесь світ **став бездомним і безпритульним** (П.Загребельний)*.

Але в усіх випадках у станівник переходять лише ті слова, які втрачають всі інші функції і виконують лише функцію головного члена односкладного (безособового) речення [3, 239].

Таким чином, можна зробити висновок, що в кожній мові ФСП стану характеризується специфічними рисами його структури, які пов'язані з специфікою граматичних підсистем, лексичних форм та синтаксичних

конструкцій. Ядро ФСП стану, як в українській мові, так і в російській представлено категорією стану, виходячи з структури української і російської мов ядро складається з особових і безособових дієслів. Статус особових (перехідних і неперехідних) і безособових дієслів, в яких в одних випадках суб'єкт нульовий, а в інших – виражений давальним відмінком в українській і російській мовах як ядра поля стану, визначається сукупністю всіх вказаних вище ознак, які характеризують центр ФСП. Такі як: по-перше, це концентрація в системі дієслівних форм тих базисних статевоїх ознак, які визначають якісну специфіку категорії стану і поля стану; по-друге, найбільша спеціалізованість цих форм для вираження узагальнених станових відношень, які слугують основою для більш конкретних семантичних комплексів, що виражаються в мові за участі елементів контексту; по-третє, це структурна концентрація семантичних станових опозицій в системі стану; по-четверте, регулярність функціонування цих форм.

Склад близької периферії ФСП стану, як в українській мові, так і в російській представлено формами дієслів, які мають тісний зв'язок з ядром поля. Виходячи зі структури порівнюваних мов, це 1) безособові дієслова, 2) група предикатів, що включає дієслова, які не позначають ні дій, ні процесів, а виражають специфічні стани, 3) віддієприкметникові предикативні форми на -но, -то, 4) зворотні дієслова, які позначають дію, спрямовану на діючу особу.

Порівняємо склад дальньої периферії обох мов, куди ми віднесли такі мовні засоби, яким властива не тільки станова значимість, а й модальна, предметна, прикметникова у функції присудка. Склад мовних засобів, що становлять дальню периферію в українській мові, не відрізняється від складу в російській мові.

Структура ФСП стану в порівнюваних мовах однакова, компоненти, що складають цю структуру залежать від структури мови, оскільки українська і російська мова по структурі є синтетичними мовами, то й компоненти, які складають ФСП стану однакові.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Бондарко А.В.* Грамматическая категория и контекст / А. В. Бондарко. – Л.: Наука, 1971;
2. *Всеволодова М.В.* Теория функционально-коммуникативного синтаксиса / М.В. Всеволодова – М., 2002. – 211 с.;
3. *Горпинич В.О.* Морфология украинської мови / В. О. Горпинич. – К.: ВЦ “Академія”, 2004. – 336 с.;
4. *Гухман М.М.* Позиции подлежащего в языках различных типов // Члены предложения в языках различных типов / Отв. ред. В.М. Жирмунский. – Л., 1972. – С. 56;
5. *Иванова И.П., Бурлакова В.В., Почепцов Г.Г.* Теоретическая грамматика английского языка – М., 1981. – 286 с.;
6. *Кочерган М.П.* Основи зіставного мовознавства / М.П. Кочерган – К.: Академія, 2006. – 423 с.;
7. *Раєвська Н.М.* Теоретична граматики сучасної англійської мови / Н. М. Раєвська. - К.: Вища школа, 1976. – 297 с.;
8. *Сабурова Н.А.* Структура фразео-семантического поля пространства / Н.А. Сабурова // Филологические науки. – 2002. – № 2. – С. 81 – 89.